

תני רבן שמעון בן גמליאל אומר
אין עושין נפשות לצדיקים
דבריהן הן זכרון
ידוש' שקלים מז א

הספר "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי" מאת אבינו הרב פרופ' עזרא ציון מלמד זצ"ל יצא לאור לראשונה בשנת תש"ג. הוא תיקן והרחיב ספר זה ומהדורתו השנייה יצאה בהוצאת מאגנס בשנת תשמ"ח.

אחר צאתה השלים המחבר את קיבוץ של מדרשי האמוראים בבבלי בכרטיסיות. משנת תשמ"ט ועד אמצע תשנ"ב הכין את כתב היד לדפוס: השלים חילופי גירסאות, תירגם, ניסח והעתיק את המדרשים למחברות.

סבור היה שזה סדר פרסום הספרים אף שהיו תחת ידו כבר בתשי"א שני הקבצים הנוותרים של התנאים והאמוראים בירושלמי, כאמור בספרו "פרקי מבוא לספרות התלמוד". בינתיים פרסם גם את ספרו "היחס שבין מדרשי-הלכה למשנה ולתוספתא" (ירושלמים תשכ"ז) ובו מפורטים ונידונים גם מדרשי-הלכה נוספים של התנאים, שבמשנה ושבתוספתא.

בשנת חייו האחרונה דנו עמו אנשי האקדמיה מן המחלקות לתלמוד בעניין המשך הדפסת קובצי המדרשים והציעו להעדיף את מדרשי התנאים שבתלמוד הירושלמי ולפרסמם.

לאחר פטירתו חזקה עלינו משאלתם של אותם תלמידי חכמים מן האוניברסיטאות הנדרשים לתחום זה ושל הוצאות הספרים ובשנת תשס"א זכינו להוציא לאור את "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי" ובשנת תשס"ד את "מדרשי-הלכה של האמוראים בתלמוד ירושלמי" בהוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ובשיתוף עם הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.

עתה זכנו הקב"ה להוציא לאור גם את מדרשי ההלכה של האמוראים בבבלי. לא זכינו ולא זכה המחבר שהוא עצמו ישרים וייתן בידינו, כדרכו, מבוא מקיף ומעמיק כרוחב דעתו וראה הערתנו שבעמוד טו על המבוא המודפס כאן.

המדרשים בספר זה, כבספרים הקודמים, הובאו על פי סדר המקראות וצוינו לשיטתו של המחבר כפי שסומנו בכתב היד - וגם על כך ראה בהערה שבעמוד טו להלן. המחבר שייך מדרש למקרא. יש, לעתים, שהמדרש מתייחס להמשכו של הפסוק המצוטט בגמרות שבידינו.

אם מובאים במדרש הנדפס כאן עוד פסוקים ממקומות אחרים, של דרשנים חולקים או

מוסיפים לאותו ענין השתדלנו להוסיף לאותם פסוקים הפניות למדרש הזה (בלשון: "ראה להלן...") בציון המדרש ומקומו) כי המחבר המעיט לציין הפניות כאלה.

לחלקי המדרש קורא המחבר "בבות". יש שהוא מקדים "בבא" לאחרת אם כדי להתאים לסדר הדברים שבכתוב או כדי להקדים דברי רבנן לדברי תנא יחיד או מסיבה אחרת שהוא מציין בהערות. המחבר קרא לספריו "מדרשי הלכה..." אף כי כלל בהם גם מדרשים שאפשר לראותם מדרשי אגדה – ועל כך ראה בפתחה של ההקדמה לספרו הראשון, תנאים בבבלי.

תודותינו נתונות לכל מי שהושיטו יד והטו שכם כדי שספר זה יצא במתכונתו ובזמנו. בראש ובראשונה ייזכר לטוב המנוח הפרופ' י"ד גילת זצ"ל שידע על קובצי המדרשים הערוכים שהיו מונחים זה שנים והפציר באבינו להקדים הדפסתם ופרסומם. לאחר פטירת אבינו המליץ וזירז את מוסדות אוניברסיטת ברא-אילן לפעול ולאשר הוצאת הכתבים לאור. הוא שעודד אותנו ליטול על עצמנו משימה שלא העזנו להתחיל בה, הנחה אותנו בצעדינו הראשונים והתעניין בהתקדמותנו ולצערנו לא זכינו שיראה את השלמת הוצאתם לאור של שלושת הספרים.

ייבדלו לחיים טובים וארוכים ויבורכו המלומדים חברי הוועדות – "הוועדה האקדמית של הוצאת מאגנס" ו"ועדת הספרים של הוצאת אוניברסיטת ברא-אילן" שהחליטו לשעות לפנייתנו וקיבלו עליהם לפרסם גם ספר זה.

תודה וברכה לשותפים המוציאים לפועל את החלטות הוועדות – המנהלים, הגב' מרגלית אבישר בהוצאת הספרים של אוניברסיטת ברא-אילן ומר חי צבר בהוצאת מאגנס וכן לעובדי ההוצאה שטיפלו בהבאת הספר לדפוס.

על התקנת כתב היד לדפוס, תודה למקליד ר' בנימין קהן וביתו שסידרו לאבינו את כתב היד של ה"מילון ארמי-עברי לתלמוד בבלי". זכינו וסידרו גם ספר זה מעשה אומן כמעשיהם בספרי מדרשי-הלכה של התנאים והאמוראים בירושלמי ועלה בידם להתגבר על קשיים שהיה בהם להרתיע. יהי רצון שתוסיף ותשרה עליהם ועל ידיהם ברכת אבינו זצ"ל.

מנשים באוהל תבורכנה רעיותינו סטלה ושולמית שנושאות באורך רוח את הטרדות שעבודתנו גורמת להן.

ונסיים בשבח ובהודאה לשוכן בציון שעזרנו וסמכנו בהכנת ספר זה "מדרשי-הלכה של האמוראים בתלמוד בבלי", ובהוצאתו לאור ובכך השלמנו הצבת יד לאבינו זצ"ל.

אריה-חיים ורחמים מלמד

ירושלים, כ"ו באדר שני תשע"א
במלואת שבע עשרה שנים לפטירת אמו"ר זצ"ל

תוכן העניינים

יא	סימנים, ראשי תיבות וקיצורים
טו	מבוא
2	הערות כלליות לטכסט מדרשי הלכה של האמוראים
3	בראשית
77	שמות
192	בריתא די"ג מדות
194	ויקרא
420	במדבר
520	דברים
675	נביאים ראשונים
767	נביאים אחרונים
887	כתובים
	מפתחות
1083	א. מפתח הציטטים לפי סדרם בתלמוד
1142	ב. מפתח השמות

מבוא*

מדרשים

ראיות והרחבות

רבותינו התנאים גילו לנו במדרשיהם את הקשר שבין מלות הכתוב להלכה ולפרטי המצוה. האמוראים המשיכו בדרך זה וחיפשו בכתוב ראיות להלכות התנאים במשנה ובברייתא ולפעמים אף הרחיבו את מחלקות התנאים במדרש הכתוב. רוב הדוגמאות, שאני מביא להלן, לקוחות משש מסכתות שבחזתי - מסכת מכל סדר: ברכות, סוכה, נזיר, בבא מציעא, חולין ונדה.

בהלכות תנאים

- 1) בברכות (ט א) מובא מדרש הלכה ממדרשב"י (אפשטיין - מלמד, עמ' 11): דתניא ואכלו את הבשר בלילה הזה ראב"ע אומר... אף כאן עד חצות. א"ל ר"ע... בלילה הוא נאכל ואינו נאכל ביום. והתל' ממשיך במדרש: אלא לר"ע האי הוה מאי עביד ליה... [ש פד].
- 2) ברכות (יג סע"א): ורבי שלא יקרא למפרע מנא ליה מדברים הדברים [ד נג].
- 3) ברכות (לה א) - בר' דת"כ: ת"ר קדש הלולים מלמד שטעונים ברכה לפניהם וכו'. תל' ממשיך: אשכחן כרם שאר מינים מנלן... [ו תרו]
- 4) ברכות (מ ע"א) - מש': ר' יהודה אומר מיני דשאים... מ"ט דר' יהודה אמר קרא ברוך ה' יום יום... [כ קי]
- 5) ברכות (מד א) - מש': אכל ענבים... מברך אחריהם שלש ברכות דברי ר"ג וחכ"א ברכה אחת מעין שלש. מ"ט דר"ג דכתיב ארץ חטה... ורבנן ארץ הפסיק הענין ור"ג נמי... [ד פג]
- 6) ברכות (מה א) שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן מנה"מ אמר רב אסי דא"ק גדלו לה' אתי... [ד פח]
- 7) ברכות (מט ב) - מש': עד כמה מזמנין עד כזית ר' יהודה אומר עד כביצה. למימרא דר"מ חשיב ליה כזית ור' יהודה כביצה. והא איפכא שמעינן להו דתנן...עד כמה הם חוזרים רמ"א

(* כתב היד של מבוא זה היה עם המחברות שנרשמו בהם המדרשים, לפי סדר הפסוקים. לא מצאנו נטוי הועתק המבוא כפי שמצאנו את הכרטיסים שמהם הועתקו המדרשים והערותיהם למחברות. ברור לנו כי אין המבוא שלם: חסר בו פרק "סיכום" כדרכו של המחבר בכל מחקריו, ואף הוצרכנו, בכמה מקומות, לשנות סדר ולהוסיף כותרות. בספרו "פרקי מבוא לספרות התלמוד" (ירושלים, תשלג) מוקדש פרק "כא. מדרשי הלכה של אמוראים בבבלי" (עמ' 296-311) והוא דומה למבוא שבספרנו כאן. אך אין לדעת בבטחה מה "התאשר או התעקר, השתנה או התנסח אחרת" כדבריו (עמ' 296 שם). ועל כן מומלץ לעיין באותו פרק. גם פרקי המבוא של "מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד בבלי" (ירושלים, תשמח) חשוכים למשתמש בספרנו זה. את מדרשי ההלכה שבתלמודים קיבץ המחבר לפי הפסוקים בספרי המקרא וסימנם באותיות לפי סדרם. בהפניות למדרשים שקובצו בספרים הראשונים - מדרשי ההלכה של התנאים בבבלי ובירושלמי - השתמש המחבר באות גדולה לציון ספרי המקרא ובאות קטנה ממנה לציון המדרש. האותיות הגדולות הן: **ש** - שמות, **ו** - ויקרא, **ב** - במדבר, **ד** - דברים. המדרשים שעל פסוקי בראשית ושעל שאר ספרי נ"כ סומנו: **ג** - נספח; האות **ה** מציינת מדרשים שבקובץ ההשלמות במהדורה השנייה, תשמח של "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי". את מדרשי ההלכה של האמוראים רשם אבינו זצ"ל לפי סדר הספרים שבמקרא ולכן נוספו האותיות: **בר** - בראשית, **במ** - במדבר, **נר** - נביאים ראשונים, **נא** - נביאים אחרונים, **כ** - כתובים. לדוגמאות שבמבוא הוספנו בסוגריים מרובעים את ציון מקומן בקבצי המדרשים שבספרנו זה, באותה שיטה. אח"ר

- זה וזה בכביצה ור' יהודה אומר זה וזה בכזית (פסחים ספ"ג) א"ר יוחנן מוחלפת השיטה¹.
 אביי אמר לעולם לא תיפוך הכא בקראי פליגי ר"מ סבר ואכלת זו אכילה ושבעת זו שתיה
 ואכילה בכזית. ור' יהודה סבר... [ד פה]
- (8) ברכות (נא א) - א"ר זירא א"ר אבהו ואמרי לה במתניתא תנא עשרה דברים נאמרו בכוס
 של ברכה... נוטלו בשתי ידיו... מאי קראה שאו ידיכם קדש... [כ רח] ומגביהו מן הקרקע...
 מאי קראה כוס ישועות אשא... [כ קפג]
- (9) ברכות (נד א) - מש': הרואה מקום שנעשה וכו' מנה"מ א"ר יוחנן דא"ק ויאמר יתרו ברוך
 ה'... [ש קנה]
- (10) סוכה (ב א): סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה. מנה"מ אמר רבה דא"ק
 למען ידעו דורותיכם... ר' זירא אמר מהכא וסוכה תהיה לצל יומם... ורבא אמר מהכא בסוכות
 תשבו שבעת ימים... [ו תשסא]
- (11) סוכה (מט רע"ב): תניא א"ר אלעזר בר' צדוק לול קטן... שנא' בקדש הסך... מאי משמע
 אמר רבינא אתיא קדש קדש... [במ שלח]
- (12) סוכה (ו ב) - מש': שתיים כהלכתן ושלישית אפי' טפח. ר"ש אומר שלש כהלכתן ורביעית
 אפי' טפח. במאי קמיפלגי... רבנן סברי יש אם למסורת ור"ש סבר יש אם למקרא... רב מתנה
 אמר טעמיה דר"ש מהכא... וסוכה תהיה לצל יומם ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר [ו תשסב].
 לפנינו מדרש קטוע, כשם שמצאנו מדרשים קטועים גם בתורת התנאים², והדברים מפורשים
 בירושלמי [אמ' ביר' ו קנא, קנב], והובאו בפ' ר"ח ובתוספות.
- (13) סוכה (נא סע"א): מ"ט דמ"ד עיקר שירה בכלי דכתיב ויאמר חזקיהו להעלות העולות
 להמזבח ובעת החל העולה החל שיר ה' והחצוצרות... [ד שין] מ"ט דמ"ד עיקר שירה בפה
 דכתיב ויהי כאחד למחצצים ולמשוררים להשמיע קול אחד... [ד שיז]
- (14) נזיר (מ ע"א): אלא מצורע בתער מנלן וכי תימא תיתי מלויים מה לויים שהן טעונין
 תגלחת... אף אני אביא את המצורע... מה ללויים שכן טעונין תנופה... אלא תיתי מנזיר מה
 לנזיר שכן קרבנו טעון לחם... מחדא לא אתי תיתי מתרויהון מהי תיתי מלויים... לא ראי
 זה כראי זה... [ו כו]

בהלכות אמוראים ראשונים

- ומה שעשו אמוראים להלכות התנאים עשו אמוראים אחרונים להלכותיהם של אמוראים
 ראשונים ולמחלקותיהם:
- (15) סוכה מ ע"ב: א"ר אלעזר אין שביעית מתחללת אלא דרך מקח ור' יוחנן אמר בין דרך
 מקח בין דרך חלול. מ"ט דר"א דכתיב בשנת היובל... וכי תמכרו ממכרו... ור' יוחנן מ"ט דכתיב
 כי יובל היא קדש... [ו תתג]
- (16) נזיר יד ב: א"ר יוסי בר' חנינא נזיר שכלו לו ימיו לוקה על הטומאה ואינו לוקה על
 התגלחת ולא על היין. מאי שנא טומאה דלקי (ד)א"ק כל ימי... אי הכי אתגלחת נמי ליחייב
 דהא אמר רחמנא כל ימי... ותו כל ימי נזרו... שאני הכא דאמר רחמנא וטמא... [במ עו]

(1) ועי' להלן בסעיף "מוחלפת השיטה".

(2) עי' מבואי למד' ה'ל' של התנאים בבבלי, עמ' 18 סע' טו.

מדרש של מקרא אחד

ויש שמוצאים בסיס למחלוקת באותו פסוק, ומציינים זאת בפתיחה "ושניהם מקרא אחד דרשו", רובן של פתיחות אלו (כעשרים!) בפי ר' יוחנן. שלש מהן – סתם התלמוד, ופעם אחת בפיו של כל אחד מאמוראים אלו: בפי רנב"י על המחלוקת שבין ר' יוחנן וריש לקיש (זבחים קיג א) [בר פה], בפי ר' חייא בר אשי אמר רב (מכות ז ב) [ד שלב], בפי ר' אבהו בר כהנא (מנחות צה ב) [נר קטט] ובפי ר' יצחק (בכורות מה ב) [נר קצח].

ומצאנו גם "ושלשתם מקרא אחד דרשו" בפי ר' יוחנן (תענית כט ב [נא שג] ומנחות יא ב [ן קפ]), סתם התלמוד (פסחים צג א) [במ קיד], רנב"י (גטין לא ב [נא שנג] וערכין טז ב [ן תקפד]) ורב יהודה אמר רב (ערכין יז ב וש"נ) [ן תכד].

(17) ובקידושין עח סע"א הובאה ברייתא בענין גיורת פחותה מבת ג' שנים ויום אחד לכהונה, ובה ארבעה חולקים: רשב"י, ר' יהודה, ראב"י ור' יוסי. וסתם התלמוד אומר: וכולן מקרא אחד דרשו אלמנה וגרושה לא יקחו להם לנשים כי אם בתולה מזרע בית ישראל (יחז' מד כב) [נא רפח].

(18) ובמגלה יט א שנינו: ומהיכן קורא אדם את המגלה ויוצא בה ידי חובתו, ר"מ אומר כולה. ר' יהודה אומר מאיש יהודי. ר' יוסי אומר מאחר הדברים האלה. ובברייתא נוספה דעתו של רשב"י מבלילה ההוא. א"ר יוחנן וכולן מקרא אחד דרשו ותכתב אסתר המלכה ומרדכי היהודי את כל תקף, מ"ד כולה תקפו של אחשוורוש ומ"ד מאיש יהודי תקפו של מרדכי ומ"ד מאחר הדברים האלה תוקפו של המן ומ"ד מבלילה ההוא תקפו של הנס [כ תרפ].

מוחלפת השיטה

כששתי משניות סותרות זו את זו, שדעות בני המחלוקת אינן זהות, רגיל ר' יוחנן לומר מוחלפת השיטה, כלומר באחת המשניות הסותרות יש להחליף דעותיהם של התנאים זו בזו ותסור הסתירה. אבל יש שאמורא מאוחר מוצא, שהחלוף תלוי בכתובים שונים:

(19) ברכות מט ב – פסחים מט ב [ד פה] – הבאנו למעלה.
 (20) יבמות קד סע"א [המשך של ד תקעב]: א"ר יוחנן מוחלפת השיטה. רבא אמר לעולם לא תיפוך אוזן אוזן מפני רגל רגל לא מפני.

מנא הא מילתא דאמור רבנן

גם למימרות וכללים של חכמים חיפשו להם מקור במקרא:

- (21) כל פחות משלשה כלבוד דמי (שבת צא א).
- (22) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב (יומא לח ב), והנשאל עונה: מקרא כתוב, והלה מבקש ראייה "מדאורייתא" [כ רעה].
- (23) אין זנות בבהמה (יבמות נט ב) [ד תסט].
- (24) אין חללה אלא מאיסור כהונה (קידושין עז סע"ב).

(3) עוד "מוחלפת השיטה" בפי ר' יוחנן בכיצה ט ב – י א (ה"פ) וסתם התלמוד דוחה. עירובין צט ב ור"ל אומר: לעולם לא תיפוך, ברכות יז ב = פסחים נה א ורב שישא בריה דרב אידי אומר: לעולם לא תחליף. וכן נמצא "מוחלפת השיטה" בפי רב אדא בר אבהו אמר רב (תככות כד א) ואביי אומר: לעולם לא תיפוך; ובפי ר' חנינא בר אבדימי (נדרים סא ב = קידושין סד ב) והיא מתאשרת בכרייתא "והתניא" (רש"י: ניוחתא דמוחלפת).

- (25) כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה (בבא קמא צב א) [בר קפג].
- (26) השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה (בבא קמא שם רע"ב) [נא קכא].
- (27) חברך קרייך חמרא אוכפא רבא לגביך מוש (בבא קמא שם) [בר קנג].
- (28) דפדיון שבויים מצוה רבה היא (בבא בתרא ח רע"ב) [נא קצד].
- (29) כל שנתחייב שתי מיתות ב"ד נדון בתמורה (סנהדרין פא א) [נא רס].
- (30) המלוה את חבירו סתם אינו רשאי לתובעו פחות משלשים יום (מכות ג ג) [ד רכת].
- (31) אוקי מילתא אחזקיה (חולין י ע"ב) [ש שנב].
- (32) זיל בתר רובא (חולין יא א) [ש שנג].
- (33) מיתה עושה ניפול שחיטה אינה עושה ניפול (חולין עד א) [ו שיו].
- (34) טעמא מאי אמור רבנן מציאת אשה לבעלה (יבמות צ ע"ב).
- (35) טעמא... כל זמן שהיא בבית בעלה גובה כתובתה לעולם (כתובות קד ב).
- (36) טעמא... צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם (גטין ה א).

כתובים המכחישים זה את זה

במדרשי ההלכה עוסקים התנאים בנושא זה ומיישבים את הסתירות באופנים שונים. גם האמוראים עוסקים בשטח זה: מעמידים זה מול זה פסוקים הסותרים זה את זה או הנראים כסותרים זה את זה ומיישבים את הסתירות הן בהלכה הן באגדה. הנה כמה דוגמאות:

- (1) ברכות ג ב: א"ר זריקא א"ר אמי ארשב"ל כתוב אחד אומר חצות לילה... וכתוב אחד אומר קדמו עיני אשמורות... [כ קצב]
- (2) שם ד סע"א: ר' יעקב בר אידי רמי כתיב והנה אנכי עמך... וכתוב ויירא יעקב... [בר רלו]
- (3) שם ז ע"א: והכתיב פוקד עון אבות על בנים וכתוב ובנים לא יומתו על אבות ורמינן קראי אהדדי ומשנינן... [ש תקיא]
- (4) שם סע"ב: רב הונא רמי כתיב לענותו (שמואל ב') וכתוב לכלותו (דה"א)... [נר קסד]
- (5) שם כה א: דר' יונתן (מ': יוחנן) רמי כתיב ויד תהיה לך... וכתוב ויתד תהיה לך... [ד תסב]
- (6) שם לה רע"ב: ר' לוי רמי כתיב לה' הארץ ומלואה וכתוב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם... [כ מג]
- (7) שם: ר' חנינא בר פפא רמי כתיב ואספת דגנך וגו' וכתוב ולקחתי דגני בעתו... [ד קיז]
- (8) שם נה ב: רבא רמי כתיב בחלום אדבר בו וכתוב וחלומות השוא ידברו... [במ קמ]
- (9) שם נח סע"ב: שמואל רמי כתיב עושה עש כסיל וכימה וכתוב עושה כימה וכסיל... [כ שפן]
- (10) שם סא א: ר' אבהו רמי כתיב זכר ונקבה בראם וכתוב כי בצלם אלהים עשה את האדם... [בר כ]

קרי וכתוב

ובעלי המדרש דנים גם בכתובים שיש בהם קרי וכתוב, וארבעה סוגים הם: קרי וכתוב ממש, כתיב חסר, קרי מלא, שיין וסין.

קרי וכתוב

(11) יומא כא ב: והאמר רב שמואל בר איני מאי דכתיב וארצה בו ואכבד (חגי א ח) וקרינן

ואכבדה אלו חמשה דברים שיש בין מקדש ראשון למקדש שני [נא שפן].
 (12) סוטה מב ב: כתיב מערות וקרין מערכות תני רב יוסף שהכל הערו באמו. [תנאים בבבלי נ פה].

(13) סוטה שם: כתיב חץ חניתו וקרין עץ חניתו א"ר אלעזר עדיין לא הגענו לחצי שבחו של אותו רשע [נר קכד].

(14) סנהדרין כ ע"א: דרש רבא מאי דכתיב ויבא כל העם להברות את דוד כתיב להכרות וקרין להברות בתחלה להכרות ולבסוף להברות [נר קנא].

(15) מנחות פט ב: א"ר אלעזר כתיב ונסכה וקרין ונסכו [הא] כיצד נסכה דמנחה כנסכו דיין מה יין רביעית אף שמן רביעית [ו תשיט].

כתיב חסר

(16) בבא מציעא כב רע"ב: רב פפא רמי כי יתן וקרין כי יותן הא כיצד כי יותן דומיא דכי יתן... [ו שלז]

(17) שם ל ע"א: דאר"פ... השתא דכתיב עבד וקרין עובד בעינן עובד דומיא דעבד... [ד שזנ]

(18) חולין קכד סע"ב: אמר עולא שני חצאי זיתים... מ"ט כתיב ונשא וקרין נושא בעינן נושא והוא דנישא בבת אחת [ו שנב].

קרי מלא

(19) יומא עו ב: רב כהנא רמי כתיב תירש וקרין תירוש זכה נעשה ראש לא זכה נעשה רש [בר רכז].

(20) יומא עב ב: ר' יוחנן רמי כתיב זר וקרין זיר זכה נעשית לו זיר לא זכה נעשית זרה לו. [ש תו].

(21) יבמות סג א: איכא דאמרי ר' אלעזר רמי כתיב כנגדו וקרין כניגדו (מ': כנגדו) זכה כנגדו לא זכה מנגדתו [בר מג].

שין וסין

(22) יומא עה ב: כתיב שליו וקרין סליו א"ר חנינא צדיקים אוכלין אותו בשלוה. רשעים אוכלין אותו ודומה להן כסילין [בר קלז].

(23) יומא עו ב: דרבא רמי כתיב ישמח וקרין ישמח זכה משמחו. לא זכה משממו [כ קנד].

צריכותא בכתוב

כשם שהתנאים בעלי המדרש עומדים על פרטים שונים שנזכרו בפסוק ומלמדים אותנו למה נאמרו וכשם שהאמוראים דנים בפרטים שונים שבמשנה ומלמדים אותנו שהפרטים היו צריכים להאמר (למשל: המפקיד אצל חברו בהמה או כלים) כך הם דורשים פרטים שונים שנאמרו בפסוק או שנאמרו בעניינות שוים. בראש הדורשים עומד רבא.

(1) בבא מציעא מא ב: רבא אמר לא תאמר שליחות יד לא בשומר חנם ולא בשומר שכר ותיתי משואל... למה נאמר חדא לומר לך... ואידך שלא תאמר... [ש שיו]

(2) שם כז א: אמר רבא למה לי דכתב רחמנא שור וחרמור שה ושמלה (שמ' כב ח) צריכי... [ש שכד].

(3) שם סא א: אמר רבא למה לי דכתב רחמנא לאו ברבית לאו בגזל לאו באונאה צריכי... [ו תתלח]

תתלח]

- (4) שם ע"ב: אמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים ברכית יציאת מצרים במשקלות יציאת מצרים בציצית אמר הקב"ה... [ו' תתלט]
- (5) זבחים יז א: אמר רבה⁴ למה לי דכתב רחמנא טמא וטבול יום ומחוסר כפורים צריכי... [ו' תרעה]
- (6) בכורות מג א: אמר רבא למה לי דכתב רחמנא מום באדם מום בקדשים מום בבכור צריכי... [ד' רנא]
- (7) שם מד א: אמר רבא למה לי דכתב רחמנא איש עור דק תכלול בעינו צריכי... [ו' תרנב]
- (8) נזיר מא סע"א: למה לי למכתב ראשו ולמה לי למכתב זקנו צריכי... [ו' תט]
- (9) שם מט א: לאביו ולאמו למה לי צריכי... [במ עט]
- (10) בבא מציעא לא א: למה לי למכתב [ב]פריקה ולמה לי למכתב [ב]טעינה צריכי... למה לי למכתב [ב]הני תרתי ולמה לי למכתב [ב]אבידה צריכי... [ש שנח,שנט]
- (11) יבמות קיד סע"א: וצריכי דאי אשמעינן [גדולים] שקצים משום... ואי אשמעינן דם... אבל שרצים... ואי אשמעינן הני תרתי משום... אבל טומאה... ואי אשמעינן טומאה... [ו' שמה]
- (12) בחולין ככ ע"א הובאו ג' דרשות [ש ק, ו רנו, ו תקלו] של רשב"ל על "הנפש" - לרבות את השותה, והתל' מעיר [ו' רנד]: וצריכי דאי כתב רחמנא חלב... ואי כתב רחמנא חמץ... ואי כתב רחמנא נבלה... והתל' מוסיף עוד פרטים.

כפל לשון

וכשם שהתנאים דרשו כפל לשון במקרא, למשל "עד יעבור עמך ה' עד יעבור (מדר"י שירה פ"ט, 148), כך דרשו האמוראים כפלי לשון. למשל: ענני ה' ענני (ברכות ט ב) [נר רפז], בבקר בבקר (שם כז א) [ש קמא], אל נקמות ה' אל נקמות (שם לג א) [נר צג], גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות כי אל דעות ה' (שם) [כ קמז], ומקדש נתן בין שתי אותיות פעלת ה' מקדש ה' (שם) [ש קנז].

רציפות פעלים

- גם רציפות פעלים מלמדת ששתי הפעולות תהיינה סמוכות זו לזו. בלי פעולה אחרת לפניהן וביניהן. ודבר זה נמצא כבר בפי תנא:
- (1) נזיר מה א: ת"ר... ר' יצחק אומר אינו צריך הרי הוא אומר ולקח את שער ראש נזרו ונתן על האש וגו' (במ' ו יח) מי שאינו מחוסר אלא לקיחה ונתינה יצא זה שמחוסר לקיחה הבאה ונתינה [תנאים בבבלי ב עד].
- (2) חולין פד א (=פט א): ושפך וכסה (ויק' יז יג) מי שאינו מחוסר אלא שפיכה וכיסוי יצא זה שמחוסר שפיכה פדייה / גרירה וכיסוי [ו' תקטט, תקל].
- (3) חולין פט א: ואת כל שללה תקבץ... ושרפת (דב' יג יז) מי שאינו מחוסר אלא קביצה ושריפה יצא זה שמחוסר תלישה קביצה ושריפה. [ד קפט].
- (4) חולין קלה א: אמר קרא גז צאנך תתן לו (דב' יח ד) מי שאינו מחוסר אלא גזיזה ונתינה

יצא זה שמחוסר גזיזה פדייה ונתינה [ד שח].

ה"א הידיעה

במדרשי התנאים לא נזכר בפירושו לימוד מה"א הידיעה (לרבות או למעט). ברם האמוראים בפירושיהם להלכות התנאים קובעים, שכמה הלכות או מחלוקות תלויות בדרשת ה"א הידיעה או בהמנעות ממנה.

נביא את הדוגמאות לפי סדר התלמוד:

(1) ברכות יג סע"א: ורבי שלא יקרא למפרע מנא ליה מדברים הדברים. ורבנן דברים הדברים לא דרשי [ד נג].

(2) שבת פח א: ארשב"ל מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (ה"א יתירה למה לי) מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלים [את] התורה מוטב... [בר כה].

(3) פסחים נח ב [ובעוד מקומות]: ת"ר מנין שלא יהא דבר קודם לתמיד של שחר שנא' וערך עליה העולה מאי תלמודא אמר רבא העולה עולה ראשונה [ו קפב].

(4) כתובות קו ב: כדאמר רבא העולה עולה ראשונה ה"נ הכסף (דה"ב כד יד) כסף ראשון [כ תשפד].

(5) קידושין טו רע"א: ואם אמר יאמר העבד... עד שיאמר כשהוא עבד ואידך מעבד העבד נפקא ואידך עבד העבד לא דריש [ש רג].

(6) קידושין מג א: ...ואידך מהוא ההוא (ויק' יז ד) ואידך הוא ההוא לא דריש [ו תקיז].

(7) בבא מציעא מה א: דב"ש סברי הכסף (דב' יד כה) כסף ראשון ולא כסף שני [ד ריח].

(8) בבא מציעא נה א: כדאמר רבא העולה עולה ראשונה הכא נמי הטמאה (ויק' כד כב) טמאה ראשונה [ו תתצב].

(9) הוריות ה א: מ"ט דר' יהודה קסבר ארבעה קהלי כתיבי קהל קהל קהל קהל חד לחייב... וחד להוראה... וחד לגרירה וחד לשבט... ור"ש תלתא קראי כתיבי קהל קהל קהל. מעיני קהל אורחא דקרא הוא... ור"מ קהל קהל לא דריש [ו פז].

(10) זבחים קח ב: ור' יוסי מהוא ההוא (ויק' יז ד) ור"ש הוא ההוא לא דריש [ו תקטו].

(11) חולין כד א: מיעט רחמנא גבי עגלה הערופה זאת בעריפה ואין אחרת בעריפה [ד ססב].

(12) חולין צא א: וטעמא מאי אמר רבא הירך (בר' לה לג) המיומנת שבירך [בר רנו].

(13) חולין קלד ב: ת"ר הזרוע זה זרוע ימין... ת"ל הזרוע מאי משמע כדאמר רבא הירך המיומנת שבירך הכא נמי הזרוע המיומן שבזרוע [ד רצט].

(14) ובסוף נביא מקום, שלאותו תנא מייחסים ה"א למעט וה"א לרבות - סוטה יז א: ר"מ סבר אלות אלות ממש האלות לרבות קללות הבאות מחמת ברכות. אלה למעוטי קללות שבמשנה תורה האלה למעוטי צואות וקבלות אמן. ור"מ מאי שנא האי ה"י דמרבי ביה ומאי שנא האי ה"י דמעטי⁵ ביה ה"י דגביה דריבויא ריבויא ה"י דגביה דמיעוטה מיעוטה [במ מה].

מדרשי שמות

כבר במקרא אנו מוצאים מדרשי שמות:

"על כן קרא שמה בכל כי שם בלל ה' שפת כל הארץ" (בר' יא ט), "הנה נא העיר הזאת קרובה לנוס שמה והיא מצער... על כן קרא שם העיר צוער" (בר' יט כ, כב).
חז"ל עסקו גם הם במדרשי שמות:

מקומות

(1) מאי חדקל... מאי פרת... (ברכות נט ב), חדקל א"ר אשי שמימיו חדין וקלין, פרת שמימיו פרין ורבין [בר לז].

והשם חדקל כבר דרשו הנביא חבקוק בנבואתו על כשדים: "וקלו מנשרים סוסיו וחדו מזאבי ערב (א ח), ואולי גם המשכו של פסוק "ופשו פרשיו" הוא מדרש השם פרת.

(2) בגטין (ז א) - מדרש שמות מקומות בספר יהושע: קינה דימונה ועדעדה (יהושע טו כב), צקלג ומדמנה וסנסנה (שם לא) [נר לז].

(3) האמוראים עסקו גם בזיהוי שמות הערים שבמקרא ושמותיהם החדשים, ובצד הזיהוי בא גם מדרש השם החדש מפי המזהה או מפי חכם אחר. מגלה (ו א): אמר זעירי קטרון (שופ' א ל) אז צפורי ולמה נקרא שמה צפורי [אמר רב פפא] (כל הנוס') שיושבת בראש ההר כצפור [נר נב].

א"ר אבהו ועקרון תעקר (צפנ' ב ד) זו קיסרי בת אדום... וכשגברה מלכות בית חשמונאי לכדוה [ו]היו קורין אותה... מגדל צור [נא שפב].

א"ר אבהו ועקרון תעקר (צפנ' ב ד) זו קיסרי בת אדום... וכשגברה מלכות בית חשמונאי לכדוה [ו]היו קורין אותה... מגדל צור [נא שפב].

א"ר יצחק לשם (שופ' ב ד) זו פמיס עקרון תעקר (צפנ' שם) זו קסרי בת אדום [נא שפג].
(4) וגדול אמוראי א"י, ר' יוחנן, עסק במדרש שמות עוד בנעוריו: א"ר יוחנן כד הוינא טליא אמינא מילתא ושאינא לסביא ואישתכח כוותי: חמת (יהושע יט לה) זו טבריא ולמה נקרא שמה חמת על שם חמי טבריא. רקת זו ציפורי ולמה נקרא שמה רקת דמידליא כרקתא דנהרא. כנרת זו גינוסר ולמה נקרא שמה כנרת משום דמתיקי פירהא (מ', ד': פירא) כקלא דכינרא... אמר רבא חמת זו חמת גדר רקת זו טבריא כנרת זו גינוסר. ולמה נקרא שמה רקת [ארשב"ל] שאפילו ריקנין שבה מלאים מצות כרמון.

ר' ירמיה אמר רקת שמה ולמה נקרא שמה טבריא שיושבת בטיבורה של ארץ ישראל.

[ורבא אמר... למה נקרא שמה טבריא שטובה ראייתה (מגלה ה סע"ב - ו ע"א) [נר לט].

וכן עסקו במדרשי שמות אנשים:

(5) וא"ר יוחנן לא כלאב שמו אלא דניאל שמו ולמה נקרא שמו כלאב שהיה מכלים פני מפבושת בהלכה (ברכות ד א) [נר קמה].

(6) ראובן א"ר אלעזר אמרה לאה ראו מה בין בני לבן חמי דאלו בן חמי אע"ג דמדעתיה זבניה לבכירותיה... מה כתיב ביה וישטם עשו את יעקב... ואלו בני אע"ג דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה... אפי' הכי לא אקני ביה דכתיב וישמע ראובן ויצילהו מידם (ברכות ז ב) [בר רמ].

(7) מאי רות א"ר יוחנן שזכתה ויצא ממנה דוד שרייהו להקב"ה בשירות ותשבחות (ברכות ז ב) [כ תעז].

דרשות להכנת הכתוב

כשם ששנינו במשנה הלכה על מה שעבר, למשל: עת שבאו אבותינו לארץ מצאו נטוע פטור ("מערלה") (ערלה פ"א מ"ב), אלו בהרות טהורות שהיו בו קודם למתן תורה (נגעים פ"ז מ"א) כך חולקים בני ר' חייא ור' יוחנן בהלבשת אהרן ובניו. נאמר בתורה: ויתן עליו את הכתנת ויתגר אותו באבנט וגו' (ויק' ח ז). וביומא (ה ב) ושאל התלמוד: "כיצד הלבישן". והתל' נו"נ: "כיצד הלבישן מאי דהוה. הוה. אלא כיצד מלבישן לעתיד לבא. לעתיד לבא לכשיבואו אהרן ובניו (ו) משה [רבינו] עמהם. אלא כיצד הלבישן למיסבר קראי פליגי בה בני ר' חייא ור' יוחנן וכו'." [נ רסט]

תרגום הכתוב

יש מדרשי אמוראים, שאינם אלא תרגום בלבד: יאבל חיל וחומה (איכה ב ח) - א"ר אחא שורא ובר שורא (פסחים פו א) [כ תקיא].
אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמ' מט כ) מאי צעירי הצאן זוטרא דאחוהי (יומא י ע"א) [נא רכח].
ורגיל מאד הבאת התרגום בציון "כדמתרגם רב יוסף" ונמצא גם "כדמתרגם רב ששת" (סוטה מח סע"ב) - שניהם מאורי עינים היו.

דרשות לצורך השעה

בחתומת מסכת סנהדרין - מכות שנינו: ר' חנניה בן עקשיה אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות שנא' ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. לזכות - פירושו: לזכך. וכמעט כל הדרשות - ביחוד מדרשי אגדה - מטרה אחת עמדה לפני אומריהם: לחנך את האדם למעשים טובים ולרומם את הנפש במעשהו.
ויש שהמגמה מדגשת - צורך השעה. בכריתות ספ"א שנינו: מעשה שעמדו קנים (=שתי תורים או שני בני יונה) בירושלם בדינרי זהב, ארשב"ג המעון הזה (=בית המקדש, לשון שבועה) לא אלין הלילה עד שיהו בדינרין. נכנס לביהמ"ד ולימד: האשה שיש עליה חמש לידות וחמש זיבות ודאות מביאה קרבן אחד ואין השאר עליה חובה ועמדו קנים בו ביום ברבעתים (= ½ דינר כסף, רע"ב: שני קינין בשני רבעי דינר כסף, ודינר זהב הוא כ"ה דינר כסף).
ובנדרים מ רע"א שנינו: מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה ולא נכנסו חכמים לבקרו ונכנסו ר"ע לבקרו. ובשביל שכיבד וריבץ לפניו חיה א"ל רבי החייתני. יצא ר"ע ודרש כל מי שאינו מבקר חולים כאילו שופך דמים. כי אתא רב דימי אמר כל המבקר את החולה גורם לו שיחיה וכל שאינו מבקר את החולה גורם לו שימות.
ובתגיגה ה סע"ב מסופר על אביו של ר' יעקב בר אידי (תלמידו של ר' יוחנן), שהיה שלשה חדשים בדרך, ורק יום אחד בבית המדרש, ובני הישיבה צחקו לו וקראו לו: "בר בי רב דחד יומא". "נפק ר' יוחנן לבי מדרשא ודרש ואותי יום יום ידרושון (ודעת דרכי יחפצון) (ישע' נח ב): וכי ביום דורשין אותו ובלילה אין דורשין אותו אלא לומר לך כל העוסק בתורה [לשמה]

6) ברכות כח סע"א, פסחים סח א [נא כט], יומא: לב סע"ב, עז סע"ב [נא צד]; מועד קטן כו א [נר ש], נדרים לח סע"א, ירושלמי: יג סע"א, עב סע"ב, בבא קמא ג סע"ב, עבודה זרה מד א, מנחות קי רע"א.

אפי' יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה כולה". [נא קמ] ומצאנו שרב מחנך את תלמידו במדרש, שהוא מטיל עליו להשמיעו. בנדרים נה א, מובא מעשה שגרם לכעסו של רב יוסף על רבא: "איפקד רב יוסף שמע רבא ואתא לקמיה במעלי יומא דכיפורי" ושם (ובעירובין נד א) מסופר, שרבא מצא באותה שעה את שמשו של רב יוסף שמוזג לו יין, וביקש מן השמש, שיתן לו למזוג את היין. כשטעם רב יוסף אמר: "דמי האי מזיגא למזיגא דרבא בריה דרב יוסף בר חמא". וכשרבא הציג את עצמו לפני רב יוסף, שהיה מאור עינים, אומר לו רב יוסף, שלא ישב עד שיפרש לו (נכון יותר: עד שיחזור על המדרש של) פסוקי שירת הבאר, וזה לשונו: ומדבר מתנה... אם משים אדם עצמו כמדבר... תורה נתנה לו במתנה... ואם הגיס דעתו הקב"ה משפילו... ואם חזר בו הקב"ה מגביהו [במ רפד].

פסוק לי פסוקך

התורה מצוה "לא תנחשו ולא תעוננו". אבל מותר לומר לתינוק, שיאמר פסוקו, ופסוק זה ישמש סימן לשואל אם יעשה את הדבר שהתכוון לעשות או לא, אם ילך בדרך שרצה לילך בה או לאו, וגם חכמי ישראל נעזרו בפסוקו של תינוק.

(1) במסכת גטין (סח א) מסופר, שעבדי ראש הגולה כרו שוחה בדרכו של רב ששת ופרסו עליה מחצלת להפיל בשוחה את רב ששת, שהיה מאור-עינים. אבל רב חסדא נחר לו להזהירו, ורב ששת אמר לתינוק, שיפסוק לו פסוקו, והלה קרא: "נטה לך על ימינך או על שמאלך" (ש"ב ב כא), ורב ששת נטה וניצל מן המלכודת.

(2) ובמסכת חולין (צה ב) מסופר, שלאחר פטירת רב שלח שמואל לר' יוחנן י"ג גוילים (כגרסת ר"ח) בספק טריפות, ור' יוחנן עמד לירד לבבל לראות את שמואל. ובטרם ילך אמר לתינוק "פסוק לי פסוקך", והתינוק קרא "ושמואל מת" (ש"א כח ג), ור' יוחנן מסיק: "שמע מינה נח נפשיה דשמואל" ונמנע ולא ירד, אבל התלמוד מעיר: "ולא היא לא שכיב שמואל אלא כי היכי דלא ליטרח ר' יוחנן".

(3) ואף נירון קיסר כשבא להלחם על ירושלים אומר לתינוק "פסוק לי פסוקך", והתינוק קורא "ונתתי את נקמתי באדם ביד עמי ישראל" (יחז' כה יד) ונירון שומע ומשתמט מן המלחמה ובורח ומתגייר (גטין נו א) [כ שמו].

(4) ואף המנעותו של אלישע בן אבויה מלחזור בתשובה באה על ידי פסוק שפסק לו תינוק עלג. וכך מסופר במסכת חגיגה (טו סע"א), שר"מ תקף את רבו אלישע, והכניסו לבית כנסת, שבדרוות ההם למדו בו תינוקות של בית רבן⁷. ואמר לתינוק "פסוק לי פסוקך". בביכ"נ ראשון אמר התינוק "אין שלום אמר ה' לרשעים" (ישעי' מח כב), בשני אמר התינוק הנשאל: "כי אם תחבסי בנתר ותרבי לך בורית נכתם עונך לפני" (ירמ' ב כב), וכך היה גם בבתי כנסיות אחרים עד האחרון, שהתינוק קרא "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי" (תה' נ טז), "וההוא ינוקא הוה מגמגם בלישניה משתמע כמה דאמר (ליה) ולאלישע אמר אלהים".

(5) ברם גם כששמע אמורא פסוק בקריאתו של תינוק, הקורא לפי תומו מבלי שישאל, שמש לו לאמורא אותו פסוק לדרוש בו. בחגיגה (ה ב) מסופר, שר' אילא היה עולה במדרגות של בית רבה בר [רב] שילא שמע תינוק שהיה קורא "כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם

(7) וכך היה לפני יותר משבעים שנה בארצות המזרח וגם בירושלים בשכונות שגרו בהם בני עדות המזרח.

מדרשי-הלכה של האמוראים

תורה

3	בראשית
77	שמות
192	ברייתא די"ג מדות
194	ויקרא
420	במדבר
520	דברים

הערות כלליות לטכסט

[עפ"י מה שנדפס בפתח "מדרשי-הלכה של התנאים בתלמוד בבלי"
ולפיהן נהג המחבר גם בספר זה]

- א. באותיות בינוניות נדפסו מדרשי הלכה ודבריהם של תנאים כאשר צוטטו בנפרד.
ב. מסיבות טכניות אחדתי את "מראי המקומות" ו"חילופי גרסאות" אבל הבדלתי ביניהם:
מראי מקומות - באותיות בינוניות וחילופי גרסאות - בקטנות [גם כתבי היד והדפוסים
הראשונים מצויינים בספר זה באות קטנה (ולא באות יחידה גדולה) כפי שנהג המחבר
ב"מלון ארמי עברי", דבר שהקל על ההקלדה].
ג. החומר שכנסתי הוא מן התלמוד ואינו זקוק, אפוא, לפירוש אבל פה ושם הצעתי גם
הערות לשוניות ופירוש.

— · — · —

המחבר נעזר בש"ס בהוצאת חורב, ליפסיה תרפ"ה, בארבעה כרכים ובהם הוסיף
את נוסח "הגדות התלמוד" על פי הספר (מספריית שוקן) שהיה בידו; עד כמה העריך
ספר זה ראה במבוא ל"מדה"ל תנאים בתלמוד בבלי" עמודים 71-78 ובעמ' 82
שבסיכום. בהכנת כתב היד לספרנו השתמש בתצלום הדפוס (קושטנטינה ה' רע"א),
במברגר את ואהרמן, ירושלם תשכ"א.

ל"חילופי הגרסאות" השתמש המחבר בששה עשר כרכי "דקדוקי סופרים" - ד"ס
("דקדוקי סופרים", מינכען תרכ"ח - ברכות עד נירנבערג תרפ"ו - חולין) והכרך לגטין
(פלדבלום, ניו יורק תשכ"ו).

צילום כ"י מינכן (שטראק, ליידן 1912) שימש לו בציון: "מינכן שטראק" למסכת
שאין להן ד"ס ולתיקונים או להוספות על ד"ס.

למסכת עבודה זרה עזר המחבר גם בכתב היד שבביהמ"ד לרבנים בניו יורק
(אברמסון תשי"ז) בציון: כ"י ספרדי.

בהקדמה לספרו "מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד בבלי" מהדורה שניה, תשמ"ח,
מפורטים עוד ספרים וכתבי יד שהמחבר השתמש בהם; במהדורה שנייה זאת
השתמשנו לציון מראי מקום של מדרשי תנאים שהאמוראים עוסקים בהם, בספרנו.
"תנאים בירושלמי" מתייחס לספרו "מדרשי הלכה של התנאים בתלמוד ירושלמי"
תשס"א וכן הוספנו ציוני מדרשים מתאימים למדרשים שבספרנו אמ' ביר' (השתמשנו
בקיצור: אמ' ביר') - עפ"י "מדרשי הלכה של האמוראים בתלמוד ירושלמי" תשס"ד.

ב ר א ש י ת

א (א) <בראשית ברא שית>¹ אמר רבה בר בר חנה² א"ר יוחנן שיתין מששת ימי בראשית נבראו שנא' חמוקי ירכיך כמו חלאים (מעשה ידי אמן)³ (שיר ז ב) חמוקי ירכיך⁴ אלו השיתין כמו חלאים⁵ שמחוללין⁶ ויורדין עד התהום⁷ מעשה ידי אומן (זו)⁸ מעשה ידי אומנותו של הקב"ה.

ב אמר רבי זוטרא בר טוביה² אמר רב בעשרה דברים נברא העולם בחכמה ובתבונה³ ובדעת כחה ובגבורה ובגער⁴ בצדק⁵ ובמשפט בחדס וברחמים. בחכמה ובתבונה [ובדעת]⁶ <שנא'>⁷ ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (בדעת דכתיב)⁶ בדעתו תהומות נבקעו (מש' ג יט.כ). בכח ו[ב]גבורה⁸ <שנא'>⁷ מכין הרים בכוחו נאזר בגבורה (תה' סה ז). עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו (איוב כו יא). בצדק⁵ ו[ב]משפט⁹ <שנא'>⁷ צדק ומשפט מכון כסאך (תה' פט טו) בחדס ו[ב]רחמים¹⁰ <שנא'>⁷ זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה¹¹ (תה' כה ו).

ג (א-ה) אמר רב יהודה¹ אמר רב עשרה דברים נבראו ביום ראשון ואלו הן² שמים וארץ תהו ובהו³ אור וחשך רוח ומים מדת יום⁴ ומדת לילה⁴. שמים וארץ <שנא'>⁵ בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ⁶. תהו ובהו³ <שנא'>⁵ והארץ היתה תהו ובהו⁷ אור וחשך (חשך)⁸ <שנא'>⁵ וחשך על פני תהום (אור דכתיב)⁹ ויאמר אלהים יהי אור¹⁰. רוח ומים <שנא'>⁵ ורוח אלהים מרחפת על פני המים¹¹. מדת יום⁴ ומדת לילה⁴ <שנא'>⁵ [ויקרא אלהים]¹² [לאור יום ולחשך קרא לילה]⁸ ויהי ערב ויהי בקר יום אחד¹³.

ד אמר רב יהודה אמר רב בשעה שברא הקב"ה את העולם¹ היה מרחיב² והולך כשתי³ פקעיות של שתי⁴ עד שגער כו⁵ הקב"ה והעמידו⁶ שנא' עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו (איוב כו יא).

א סוכה מט רע"א (1) הוספתי ע"פ תר"י שבסמוך. (2) אה"ת: חנא. (3) מ' ואה"ת. (4) מ"ב ואה"ת ל"י בת"א. (5) אה"ת ל"י בת"א. מ' נמשט "חמוקי... חלאים", והושלם בגלילין, "אלו השיתין" ל"י גם מ"ב, ונ"י שם: מאי. (6) מ': המחוללים. (7) אה"ת: תהום. (8) מ' מ"ב אה"ת וע"י.

ב חגיגה יב א. (1) אה"ת: מר. (2) ד': טוביא. (3) אה"ת: בתבונה. (4) מ' מ"ב אה"ת וע"י, ד': וכגורה ובגבורה. (5) מ': בצדקה. (6) מ"ב ואה"ת. (7) תל' דכתיב. (8) מ' מ"ב ואה"ת. (9) מ' מ"ב וע"י. (10) מ' מ"ב אה"ת ע"י ויל'. (11) אה"ת: וחסדיך וגו'.

ג חגיגה יב א. (1) אה"ת: א"ר ירמיה. (2) מ' ל"י בת"א. (3) אה"ת: תהו ובהו. (4) מ"ב: היום, הלילה. (5) תל': דכתיב. (6) אה"ת: אלהים וגו'. (7) אה"ת: הארץ וגו'. (8) מ' אה"ת וע"י. (9) מ' ואה"ת, ע"י: וכתיב. (10) אה"ת נ"י וגו'. מ"ב: אור (וחשך חשך) דכתיב ויאמר אלהים יהי אור חשך דכתיב על פני תהום. (11) אה"ת: מרחפי וגו'. (12) מ' וע"י. (13) אה"ת וע"י ל"י "ויהי ערב... אחד".

ד חגיגה יב א. (1) מ': עולמו. (2) אה"ת נ"י: את עצמו. (3) אה"ת: כמין שתי. (4) ר"ת נ"י: כו'! (5) מ' ויל': בהם. (6) יל' שלו': שהעמידו. מ': ועמדו, מ"ב: ועמד.

ה(א-ה) א"ר אלכסנדר¹ א"ר יהושע בן לוי לא נבראו רעמים אלא² לפשוט³ עקמומית⁴ שבלב⁵ שנא⁶ והאלהים עשה שייראו מלפניו (קה' ג יד).

ו (ג) א"ר אלעזר אור שברא הקב"ה ביום ראשון [היה]¹ אדם צופה [ומביט]² בו מסוף העולם ועד סופו. כיון³ שנסתכל הקב"ה ב[אנשין]⁴ דור המבול וב[אנשין]⁵ דור הפלגה וראה⁶ שמעשיהם מקולקלים⁷ עמד וגזזו מהם⁸ שנא' וימנע מרשעים אורם⁹ (איוב לח טו). ולמי גזזו לצדיקים לעתיד לבא שנא' וירא אלהים את האור כי טוב¹⁰. ואין טוב אלא צדיק שנא' אמרו צדיק כי טוב¹¹ (ישע' ג י) [וכיון]¹² שראה אור¹³ שגזזו¹⁴ לצדיקים¹⁵ שמח שנא' אור צדיקים ישמח (מש' יג ט).

ז (ד) א"ר אלעזר אפי' בשביל צדיק אחד נברא העולם שנא' וירא אלהים את האור כי טוב. ואין טוב אלא צדיק שנא' אמרו צדיק כי טוב² (ישע' ג י).

ח (ה) ויקרא אלהים לאור יום קרייה רחמנא קרא הקב"ה לאור וצוהו על מצות היום לנהורא ופקדיה אמצותא דיממא וקרייה וקרא הקב"ה לחושך וצוהו על מצות רחמנא לחשוכא ופקדיה אמצותא דליליא¹. הלילה.

ט (ו) ויהי מבדיל בין מים למים וכמה¹ אמר רב אחא בר יעקב כמלא נימא ורבנן אמרי כי גודא² דגמלא. מר זוטרא³ וחכמים אומרים כלוחי גשר. מר זוטרא אמר כתרי גלימי דפריסי אהדדי⁴ ואמרי לה אומר כשתי טליתות הפרוסות זו על זו כתרי כסי⁵ דסחיפי אהדדי. וי"א כשני כפויין זה על זה.

י (ח) <למה נקראו שמים> א"ר יוסי בר חנינא ששם מים.

ה ברכות נט א. 1) ב"נ: אלכסנדרא. 2) פ' ואה"ת נו': כרי. 3) פ': לפסוק. ב"נ: לפסוק בהם. 4) ע"י: עקמומיות. 5) מ' לי. 6) מ': כמה שנא'.

ו חגיגה יב א. 1) מ'ב. 2) מ' מיב וע"י, אה"ת: שמעשיהן (מ': שמעשיה') מקולקלין. 8) מ' לי. 9) ע"י נו': וזרוע רמה תשכר. 10) מ' נו': ויבדל אלהים. 11) מ'ב נו': כי פרי מעלליהם יאכלו. 12) מ' אה"ת וע"י. 13) מ': את האור, וטעות הוא, כי אור הוא הנושא. 14) מ'ב: שגזזו. 15) ע"י נו': מיד.

ז יומא לח ב. 1) מ' מיב וא"פ, שה"ג: עולם נברא, ר"ח: העולם נברא. 2) מ'ב נו': כי פרי מעלליהם יאכלו.

ח פסחים ב א - מיתבי ויקרא... אלא (ה"ק - לי' מ' ורש"י) קרייה. 1) מ', ד': דלילה.

ט חגיגה טו א. 1) מ' נו': אמ' רב פפא. 2) מ'ב אה"ת ואוה"כ: כגידא. 3) תל': ואיתימא רב אשי (מ' מ'ב אה"ת ע"י ואוה"כ, ד': אסי). 4) אה"ת: בהרדי. 5) אה"ת: כתריין כאסי.

י חגיגה יב סע"א - מאי שמים א"ר יוסי..

ת ה ל י ם

א (א א) א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל פרשה שהיתה חביבה על דוד פתח בה באשרי וסיים בה באשרי. פתח [בה]² באשרי³ אשרי האיש וסיים [בה]² באשרי⁴ אשרי כל חוסי בו (סוף מזמור ב).

ב דרש ר"ש בן פזי <מה ת"ל>¹ אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים (ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב)² [וגו']³. וכי מאחר⁴ שלא הלך [מ]היכן⁵ עמד. ומאחר⁴ שלא עמד [מ]היכן⁶ ישב. ומאחר שלא ישב [מ]היכן⁷ לץ⁸ לומר לך שאם הלך סופו לעמוד. ואם עמד סופו לישב. ואם ישב סופו ללוץ¹⁰. ואם לץ עליו¹¹ הכתוב¹² אומר אם חכמת חכמת לך¹³ (ואם) לצת¹⁴ לבדך תשא (מש' ט יב).

ג <ובמושב לצים לא ישב> א"ר אלעזר¹ כל המתלוצץ יסורין² באין עליו שנא' ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם³ (ישעי' כח כב). אמר להו רבא לרבנן⁴ כמטותא (בעינא)⁵ א"ל רבא לחכמים בבקשה מכם שלא מיניכו דלא⁶ תתלוצצו דלא ליתו⁷ תתלוצצו שלא יבואו עליכם יסורין. עלייכו יסורין⁸.

[אר"ש בן לקיש⁹ קשה היא הליצנות שתחלתה יסורין וסופה כליה שנא' ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם <כי כלה ונחרצה>].¹⁰ אמר רב קטינא כל המתלוצץ מזונותיו מתמעטין שנא' משך ידו את לוצצים (הושע ז ה). אר"ש בן לקיש¹¹ כל המתלוצץ¹² נופל בגיהנם¹³ שנא' זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (מש' כא כד) ואין עברה אלא גהינם¹⁴ שנא' יום עברה היום ההוא (צפ' א טו). א"ר אושעיא¹⁵ כל המתיהיר נופל בגהינם¹⁶ שנא' זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון ואין עברה אלא גהינם¹⁴ שנא' יום עברה היום ההוא¹⁷. א"ר תנחום¹⁸ בן¹⁹ חנילאי כל המתלוצץ גורם²⁰ כליה לעולם שנא' ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם²¹ [כי]²² כלה ונחרצה²³ (שמעתי)²⁴. (א"ר אלעזר קשה היא שתחילתו ייסורין וסופו כליה).²⁵

א ברכות ט סע"ב. (1) מ' ופ', ד': יונתן, אה"ת: אר"ש בן פזי (וכן במאמר שלפניו בתלמוד, מדרש קסג להלן בספרנו, ול"י א"ר יהודה כריה ד..."). (2) מ' ופ'. (3) תל' נו': דכתיב. (4) תל' נו': דכתיב, אה"ת ל"י.

ב עבודה זרה יח ב. (1) תל': מאי דכתיב. (2) מ' כ"י ספ' אה"ת וע"י. (3) אה"ת וע"י. (4) מ': וכיון. (5) כ"י ספ' אה"ת ע"י ויל'. (6) כ"י ספ' אה"ת ע"י ויל', אה"ת נשמט מן "עמד". (7) אה"ת ע"י ויל', מ' נשמט מן "ישב". (8) כ"י ספ' וע"י נו': אלא. (9) בת"א - כ"י ספ' ביה"ש (ושם: אם). (10) מ': ללץ. (11) אה"ת ל"י. (12) יל': הוא. (13) יל' ל"י "אם...". (14) כ"י ספ' אה"ת וע"י.

ג עבודה זרה יח ב [אמ' ביר' נא ט]. (1) ד': אלעזר. (2) מ', כ"י ספ' וד': ייסורין. (3) מ' נו': כי כלה ונחרצה. (4) מ' שט': לבני מחוזא; (5) אה"ת ע"י ר"ף ויל'. (6) אה"ת: לא. (7) אה"ת: לית, ע"י: ליתו. (8) כ"י ספ' אה"ת וע"י: ייסורין עליכו. (9) כ"י מינכן: ר"ל. (10) כ"י מינכן. (11) נוס': ריש לקיש. (12) כ"י ספ' נו': וכל המתייהר (צירף שני מאמרים). (13) אה"ת, מ': לגהיני, ד': בגיהנם. (14) מ' ואה"ת, ד': בגיהנם. (15) אה"ת: אושעיה. (16) מ' ואה"ת, ד': בגיהנם. (17) אה"ת ל"י מן "עושה...". (18) כ"י ספ' ואה"ת, ד': חנילאי. (19) כ"י ספ', שה"ג: בר. (20) אה"ת: מביא. (21) אה"ת: תתלוצצו וגו'. (22) כ"י ספ' מ' אה"ת וע"י. (23) כ"י מ' ל"י. (24) מ' וע"י, אה"ת נו': וגו', כ"י ספ' נו': מאת ה'. (25) כ"י ספ' מ' ואה"ת.

ד (א א) דרש ר"ש בן פזי¹ >מה ת"ל<² אשרי האיש אשר לא הלך³ [וגו']⁴ [אשרי מי שלא הלך]⁵ לטרטיאות⁶ ולקרקסיות של גוים⁷ ובדרך חטאים לא עמד זה⁸ שלא עמד בקניגיון⁹ [שלהם]¹⁰ ובמושב לצים לא ישב [זה]¹¹ שלא ישב בתחבולות¹². שמא יאמר אדם הואיל ולא הלכתי לטרטיאות⁶ ולקרקסיות ולא עמדתי בקניגיון⁹ [שלהם]¹³ [ולא ישבתי בתחבולות]¹⁴ אלך ואתגרה בשינה ת"ל [כי אם בתורת ה' חפצו]¹⁵ ובתורתו יהגה יומם ולילה¹⁶ [הא למדת שדברים הללו מביאין את האדם לידי ביטול <תורה>]¹⁷.

ה א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן¹ אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים² זה אברהם אבינו שלא הלך בעצת אנשי דור הפלגה שרשעים היו³ שנא' הבה נבנה לנו עיר [ומגדל]⁴ (בר' יא ד). ובדרך חטאים לא עמד⁵ שלא עמד בעמידת⁶ אנשי סדום⁷ [שנאנשי סדום]⁸ חטאים היו שנא' ואנשי סדום רעים וחטאים (לה' מאד)⁹ (בר' יג יג). ובמושב לצים לא ישב¹⁰ שלא ישב במושב¹¹ אנשי¹² פלשתים (מפני)⁸ [שנאנשי פלשתים]⁸ ליצנים היו¹³ שנא' ויהי כטוב לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק לנו¹⁴ (שופ' טז כה).

(א א) ראה להלן מדרש תקנט בקהלת.

ו (ב) כי אם בתורת ה' חפצו¹ א"ר [לוי]² אין אדם לומד תורה אלא במקום³ שלבו חפץ (שנא' כי אם בתורת ה' חפצו)⁴.

לוי ור"ש ברבי [הוון]⁵ יתבי קמיה דרבי ופסקי סידרא סליק סיפרא⁶ לוי אמר לייתו [לן]⁷ משלי ור"ש ברבי אמר לייתו [לן]⁷ תילים כפייה⁸ ללוי ואייתו תילים⁹ כי מטו הכא¹⁰

כי אם בתורת ה' חפצו¹¹ פירש¹² רבי ואמר אין אדם לומד תורה אלא במקום³ שלבו חפץ¹³ [קם] לוי ואמר¹⁴ רבי [אתה]⁵ נתת לי¹⁵ רשות לעמוד.

ד עבודה זרה יח סע"ב. (1) כ"י ספ' מ' יל' אר"ז ועוד: ע ז א י. (2) תל': [מאי דכתיב] (מ' ואה"ת). (3) אה"ת לי גת"א, מ' וכ"י ספ' נר': בעצת רשעים. (4) אה"ת. (5) אה"ת וע"י. (6) מ': לאיסטרטאות. (7) כ"י ספ' ואה"ת לי בת"א. (8) כ"י ספ' לי. (9) מ', אה"ת: בקניגיון, כ"י ספ': בקנוגיון, ד': בקניגיון. (10) מ' ואר"ז. (11) מ' ואה"ת. (12) מ': בתחבולאות. (13) מ' ויל'. (14) מ' כ"י ספ' אה"ת ויל'. (15) מ' כ"י ספ' אה"ת וע"י. (16) כ"י ספ' ואה"ת לי דת"א. (17) כ"י מ', וע"י ד"ס.

ה עבודה זרה יח סע"ב. (1) מ' כ"י ספ' ואה"ת נר': מאי דכתיב. (2) אה"ת: האישי וגו'. (3) כ"י ספ' ואה"ת: מפני שאנשי דור הפלגה רשעים היו (אה"ת: היו רשעים). (4) מ' ואה"ת, אה"ת נר': וגו'. (5) מ' נר': זה לוט. (6) מ' שט': במדת, אה"ת: במושב. (7) כ"י ספ' ואה"ת נר': מפני. (8) מ' ואה"ת. (9) כ"י ספ' מ' ואה"ת, אה"ת נר': וגו'. (10) מ' נר': זה שמשון. (11) כ"י ספ': במושבם של. (12) אה"ת לי. (13) כ"י ספ': שהפלשתים ליצנים היו. (14) אה"ת: ריצחק לפנינו.

ו עבודה זרה יט א. (1) מ' לי "כי...". (2) כ"י מינכן. (3) מ', ד': ממקום. (4) אה"ת. (5) מ' ואה"ת. (6) אה"ת: סידרא. (7) אה"ת וע"י, אה"ת: ליתני. (8) אה"ת: כפיהו. (9) אה"ת לי בת"א. (10) כ"י ספ', אה"ת: התם, מ' לי. (11) כ"י ספ' ואה"ת לי "כי...". (12) תל': פריש. (13) אה"ת נר': שנא' כי אם בתורת ה' חפצו. (14) אה"ת, מ': קם לוי אכרעיה אל, ד': אמר לוי. (15) מ' ואה"ת, כ"י ספ' וע"י: לנו.

- ז (א ב) א"ר אבדימי¹ בר חמא כל העוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפציו² שנא' כי אם בתורת ה' חפצו.³
- אמר רבא לעולם ילמוד⁴ אדם תורה במקום שלבו חפץ⁵ שנא' כי אם בתורת ה' חפצו. ואמר רבא בתחלה נקראת⁶ על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת⁷ על שמו⁸ שנא' [כי אם]⁹ בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה¹⁰.
- ואמר רבא לעולם ילמוד⁴ אדם תורה¹¹ ואח"כ יהגה שנא' [כי אם]⁹ בתורת ה' [חפצו]⁹ >ואח"כ¹² ובתורתו יהגה.¹³
- ח (ג) והיה כעץ שתול על פלגי <של בית ר' ינאי אומרים> כעץ שתול ולא כעץ נטוע כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם.
- ט על פלגי מים א"ר תנחום בר¹ חנילאי לעולם ישלש² אדם שנותיו שליש במקרא שליש³ במשנה שליש³ בתלמוד.
- י אשר פריו יתן בעתו אמר רבא אם פריו יתן בעתו ועלה² לא יבול, ואם לאו על הלומד³ ועל המלמד (עליהם)⁴ הכתוב אומר (פס' ד) לא כן הרשעים כי אם⁵ (וגו') [כמוץ אשר תדפנו רוח]⁶.
- יא ועלה לא יבול אמר רב אחא בר אדא אמר רב¹ [מנין]² שאפי' שיחתן³ של תלמידי חכמים⁴ צריכה תלמוד שנא' ועלה לא יבול.
- יב אשר פריו יתן בעתו אמר רב יהודה זה המשמש מטתו מערב שבת לערב שבת.
- יג וכל אשר יעשה יצליח¹ א"ר יהושע בן לוי כל העוסק בתורה נכסיו מצליחין (לו)². דבר

ז עבודה זרה יט א. 1. יל': דימי. 2. מ' ואה"ת: חפצו. 3. מ' נו': ובתור' יהג'. 4. ד"ח: ילמד. 5. אה"ת לי גת"א, כ"י ספ': ילמד אדם בחפץ. 6. אה"ת נו': תורה, ע"י נו': התורה. 7. כ"י ספ' לי'. 8. אה"ת נו': שלו. 9. אה"ת וע"י. 10. אה"ת: חפצו וגו', מ': יהגה וגו', ע"י: ובתורתו וגו'. 11. אה"ת לי'. 12. תל': והדר. 13. מ' לי' מאמר זה; כנראה שחשבו לנוסח אחר של המאמר הארמי שבהמשך, "לעולם ליגרוס איניש..." (להלן מדרש קצ בספרנו); ועל נוס' מעורבכות שבכ"מ ע"י ד"ס.

ח עבודה זרה יט סע"א - והיה... אמרי דבי ר' ינאי כעץ...

ט עבודה זרה יט רע"ב. 1. כ"י מ': ב"ר. 2. אה"ת: ישליש. 3. אה"ת: ושליש. בקידושין ל ע"א מובא המאמר כמדרש "לושונתם" (ע"י מדה"ל תנאים בבבלי ד' כה").

י עבודה זרה יט רע"ב. 1. מ' ואה"ת נשמט "אמר רבא..." 2. מ': עליהו. 3. יל': הלמד. 4. מ' אה"ת רי"ף ויל'. 5. אה"ת לי' בת"א. 6. כ"י ספ' ומ'.

יא עבודה זרה יט ב, סוכה כא ב. 1. אה"ת לי' "אמר רב", תל' נו': ואמרי לה אמר רב אחא בר אבא אמר רב המנונא אמר רב. מ' כאן וכי"י סוכה (ע"י ד"ס שם) לי'. 2. סוכה. 3. מ': סיחתן, מ' סוכה: שסיחתן, ד' סוכה: שיחת, ד' כאן: שיחת חולין. 4. מ' סוכה: של חכמים, אה"ת שם: שאפי' שיחת (כאן: ששיחת) חכמים, וכן הוגה בכ"י ספ'.

יב כתובות סב ב, בבא קמא פב א. 1. תל' נו': ואיתימא רב הונא ואיתימא רב נחמן, ב"ק: ואיתימא רב כהנא (מ', ד': ר"ג, ר"כ, וע"י ד"ס) ואיתימא ר' יוחנן.

יג עבודה זרה יט ב. 1. מ' לי' "וכל..." 2. מ' וכ"י ספ' ואה"ת, כ"י ספ': מוצליחין.